

NEXUS LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
NYOMÁRKAY ISTVÁN AKADÉMIKUS
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2017

SZAKMAI LEKTOROK
Bańczerowski Janusz
Jászay László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© szerzők
© ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-859-4

TARTALOM

Bañcerowski Janusz	
Nyomárkay István akadémikus nyolcvan éves.....	9
Bajzek Lukač Marija	
Slovenska zemljepisna lastna imena na Gornjem	
Seniku in v Porabju.....	15
Bañcerowski Janusz	
Néhány gondolat a nyelvhasználat alapegységéről...	25
Császári Éva	
A szlovák szótárirodalom legújabb mérföldköve.	
Az első szlovák etimológiai szótár.....	43
Дудащ Мария	
Гневът в унгарската и българската фразеология...	51
Dudás Előd	
Kaj-horvát anyag Maks Pleteršnik szlovén–német	
szótárában.....	61
Dziewońska-Kiss Dorota	
Człowiek człowiekowi wilkiem – obraz wilka w języku	
polskim (w świetle związków frazeologicznych	
i przysłów).....	71
Федосов Олег	
Как достигъ <i>совершенство</i> ?.....	81
Gyivicsán (Divičanová) Anna	
Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí,	
o jazyku, o kultúre	
(Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan).....	93
Gyöngyösi Mária	
A „törpe” Alekszandr Blok mitopoétikájában	
(Alakváltozatok és forrásaik).....	101
Imrichová Mária	
Slovenská právnická terminológia	
a problematika polysémie termínov.....	115
Jakovljević Dragan	
Književnost, novi mediji i postčitalačka generacija...	125

Janiec-Nyitrai Agnieszka	
Narošle postpamięci. Na marginesie węgierskiej	
trylogii Krzysztofa Vargi <i>Gulasz z turula, Czardasz</i>	
<i>z mangalicqı Langosz w jurcie</i>	135
Janurik Szabolcs	
Angol mintára keletkezett tükörszavak	
a magyarban és az oroszban.....	147
Ясаи Ласло	
Средства грамматики и картина мира	
в русском языке.....	161
Kiss Szemán Róbert	
A katolikus irodalom mint újkori kulturális	
képződmény sajátosságai.....	173
Kroó Katalin	
Az irodalmi szövegben rejlő <i>megszólítás</i> szemiotikai	
alakzatáról.....	183
Лявинец-Угрин Марианна	
Современная лексикография русинского языка..	195
Лебович Виктория	
К вопросу литературной ономастики	
у И. Нечуя-Левицкого.....	207
Lukács István	
A horvát <i>Sibila</i>	219
Menyhárt Krisztina	
„Zöldségeket beszél”. A zöldségek a magyar	
és a bolgár közmondásokban.....	231
Михайлов Камен	
Via Danubius.....	243
Milosevits Péter	
Jovan Dučić versei Babits Mihály fordításában.....	255
Nagy István	
Íráspoétika, írásethosz. Marina Cvetajeváról.....	271
Палоши Ильдико	
Мультисубъектность как семантическая категория	
в русском языке.....	283

Pátrovics Péter	Aspektualität – Temporalität – Kasus – Referentialität und Wortstellung im Deutschen und in den slawischen Sprachen. Mutmaßliche Zusammenhänge.....	297
Pavičić Mladen	Ivan Prijatelj <i>A szlovének irodalma</i> című irodalomtörténeti áttekintéséről.....	307
Péter Mihály	Két költő a szerelem másodvirágzásától (Puskin és Tyutcssev).....	317
Ráduly Zsuzsanna	Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában.....	323
Sárköziné Vandan Enhzaya	<i>Вдрузе Достоевского в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы»</i>	335
Urkom Aleksander	Učenje stranog jezika u digitalnom dobu.....	343
Várnai Dorota	Renesans w Polsce i na Węgrzech.....	353
Vig István	Prebacivanje kodova u djelu „Az török áfium ellen való orvosság” (‘Lijek protiv turskoga opijuma’) Nikole Zrinskog.....	365
Zoltán András	Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.....	377
Zsilák Mária	A budai Egyetemi nyomda szlovák kiadványainak nyelvváltozatai az egységes modern irodalmi nyelv kialakulása tükrében.....	385

„ZÖLDSÉGEKET BESZÉL”.
A ZÖLDSÉGEK A MAGYAR
ÉS A BOLGÁR KÖZMONDÁSOKBAN

Menyhárt Krisztina

Bevezetés

Az étel része a különböző népek kultúrájának. Nemcsak az alapvető szükségleteket elégíti ki, hanem fontos eleme az ünnepi rítusoknak is. A hagyományos falusi társadalmakban a természeti viszonyok azok, amelyek alapvetően meghatározzák az elfogyasztott étel minőségét és mennyiségét, de a földművelők szakmai hozzáértése is segíti a termények és élelmiszerek változatosságának növelését. A bolgárok és a magyarok az államalapítás óta olyan területeken élnek, amelyek különösen alkalmasak a különböző növényi kultúrák termesztésére, és már az ókor óta fejlett mezőgazdasággal rendelkeztek. Az itt megtermelt hatalmas zöldség- és gyümölcsbőség, amely fontos részét képezte mindkét nép kulináris kultúrájának, tükröződik a magyarok és bolgárok nyelvi képében is. Számos olyan szólást és közmondást találunk, amelyek fő komponense valamely zöldség vagy gyümölcs.

A jelen tanulmány témája a zöldséget tartalmazó frazeológiai egységek összehasonlító vizsgálata a két nyelvben (a bolgár-magyar összehasonlító frazeológiai kutatásokról vö. pl. DUDÁS 2016). A vizsgálat célja a szólásokban és közmondásokban szereplő zöldségek számának és fajtáinak összesítése, a hasonlóságok és különbözőségek feltárása a magyar és bolgár anyag között, illetve az esetleges kertészeti kapcsolatok feltárása a frazeológián keresztül.

A nyelvi anyag forrásai a bolgár és a magyar nyelv frazeológiai szótárai (НИЧЕВА-СПАСОВА-МИХАЙЛОВА-ЧОЛАКОВА 1974-75; АНКОВА-НИЧЕВА 1993; O. NAGY 1985; T. LITOVKINA 2005; BÁRDOSI 2003; -- 2012, illetve kiindulás céljából egy XIX. sz. végi gyűjtemény - MARGALITS 1897).

A zöldség-komponenst tartalmazó frazeológiai egységek (FE) mennyiségi elemzése

A vizsgált anyagban mintegy 140 magyar és 87 bolgár szólást, közmondást és kifejezést találtunk, amelynek fő komponense valamilyen zöldség. Az adatok azt mutatják, hogy a magyar nyelvben 40%-kal több az olyan FE, amelyben szerepel zöldség, mint a bolgár anyagban. Ha viszont a zöldségek fajtáit vesszük szemügyre, akkor a különbség minimális: a magyarban 18, a bolgár anyagban 17 különböző fajta zöldség található. A magyar közmondásokban legtöbbször a lencse (17 db) és a káposzta (15 db) szerepel, ezeket követi a bab és a krumpli (14-14 db), a paprika (10 db), a torma, a vöröshagyma és az uborka (9-9 db), a gomba, a spenót/paraj és a sárgarépa (7-7 db). Ritkább a retek, a borsó és a fokhagyma (5-5 db), a kapor (3 db), a petrezselyem és a cékla (2-2 db), illetve a zöldbab (1 db).

A bolgár anyagban leggyakoribb a bab (16 db), a vöröshagyma (11 db), a lencse (10 db) a gomba és a paprika (8-8 db), a retek (7 db). Találunk még szólásokat uborkával és káposztával (5-5 db), petrezselyemmel, krumplival, póréahagymával és paradicsommal (3-3 db), olívbogyóval és fokhagymával (2-2), míg a legritkább növények a padlizsán, és a karalábé (1-1 db). A magyar közmondásokban nem fordult elő olívbogyó, padlizsán, póréahagyma, paradicsom és karalábé, míg a bolgároknak torma, sárgarépa, spenót, kapor, cékla, borsó és zöldbab, ezért az ezeket tartalmazó szólások nem szerepelnek a jelen elemzésben.

A számszerű adatokból látszik, hogy a magyarok és bolgárok nyelvi képében legnagyobb gyakorisággal a legelterjedtebb, évszázadok óta ismert és termesztett zöldségek fordulnak elő, amelyeknek nagy népelelmezési jelentőségük van – ilyen a lencse, a bab, a krumpli, a káposzta, a paprika, illetve a vöröshagyma. Azok a növények, amelyek a csak a 19-20. század fordulóján terjedtek el tömegesen, mint pl. a paradicsom vagy a padlizsán stb., sokkal ritkábban jelennek

meg a két nyelv szólásaiban és közmondásaiban. Viszonylag gyakori a gomba is, amelyet nagyon sokáig vadon termő növényként az erdőben szedtek.

A zöldségkomponensek minőségi elemzése

A *lencse* fordult elő a leggyakrabban a magyar közmondásokban. Ennek oka, hogy tápláló, olcsó és könnyű elkészíteni, így nagy jelentősége volt a földművesek étrendjében. Ezek a szempontok is megjelennek a magyar szólásokban: *Lencse, borsó, kása, mind isten áldása.*; *Kimérik ott neked is a lencsét.* (te is megkapod, ami jár); *Jól főtt a lencse.* (sikerült neki, elégedett); *Rosszul fog ott főni lencséje.* (nem jól fog menni a sora); *Lencse se lenne mindenkor.* (van, hogy rosszul sikerül valami); *Nem jól kelt a lencséje.* (rosszkedvű); *Vérré válik, mint barátban a lencse.* (étel, ital, amitől úgy érzi, megerősödik tőle); *Rá se néz a lencsére* (felvág, urizál); a lencse tisztításához köthető a *Válogat, mint rossz lencsét a vízben.* (válogató). A termény fizikai tulajdonságaihoz (lapos, kicsi) kapcsolódik a *lencsét laposít* (felesleges munkát végez), a *Nem mind lencse, ami lapos.* (a látszat gyakran megtéveszti az embert), illetve a *Lencseszem a csizmában hegynél is nagyobb.* Az olcsóság az *Egy icce lencse kárért a bíróhoz megy* (jelentéktelen dologért panaszt tesz) vagy az *odaadja egy tál lencséért* (jelentéktelen előnyért, díjazásért lemond vagy odaad valamit) kifejezésekben jelenik meg, aki pedig *csapja a lencsét* valakinek, az hízeleg. A bolgár szólások között megtaláljuk az *egy tál lencséért* pontos ekvivalensét – *за паница леца* (szó szerint ugyanazt jelenti, és azonos kontextusban használják). A főtt/sült lencse áll a következő szólások középpontjában: *Яли сме заедно печена леца* [együtt ettünk sült lencsét – semmi közünk egymáshoz, nem vagyunk rokonok]; *Драг ми е като леца на Великден* [kedves nekem, mint a lencse Húsvétkor – a lencse nem számít ünnepi ételnek; jelentése nem szeret valamit]; *По-добре своя леца от чужда кокошка.* [inkább a saját lencse, mint másnak a tyúkjá – jobb szerényen, másnak el nem kötelezve élni]; *заран леца, вечер мерджумек* [reggel lencse, este ugyanaz, csak törökül]; *Майка*

ми е вешца, знае как се вари леуца. [anyám nagyon jártas, tudja, hogy kell lencsét főzni – még a könnyű dolgot sem tudja jól megcsinálni]. Ha valakit nagyon gyűlölnék, úgy néznek rá, mintha összetaposta volna a lencsét (*като че ли съм стъпнал леуцата*). Aki összesározza a nadrágszárát, azt mondja: le-szedtem a lencsét (*набрах леуцата*).

A második leggyakoribb zöldség a magyar közmondásokban a **káposzta**. A káposzta leginkább kulináris jellemzőin keresztül jelenik meg, mint például a káposztás hús, káposztalé, felmelegített káposzta. A hússal elkészített káposztás ételek, illetve a savanyítással egész télre eltett káposzta fontos része volt a magyarok táplálkozásának, egyszerre volt egyszerű, hétköznapi és ünnepi étel is. Ilyen típusú mondások a *Nagyobb a bölcsesség a káposztás húsnál/Nagyobb az emberség a káposztás koncnál* (bölcs, emberségek döntés, a saját érdekek előtérbe helyezése helyett); *Sora van mindennek, mint a káposztás húsnak* (meg kell szolgálni, ki kell érdemelni valamit); *felmelegített káposzta/felmelegítve csak a káposzta jó/nem káposzta, hogy föl lehessen melegíteni* (nem érdemes egy, már kihűlt kapcsolatot újra kezdeni); *széppel nem lehet káposztát főzni* (dolgozni is kell vele); *Úgy kellett, káposztába hús kellett!* (tréfás mondat, úgy kell neki értelemben). Buta emberre mondják, hogy *káposztalé van a fejében*, a gyáva, megalkuvó vagy érzéketlen emberre pedig azt, hogy *káposztalé folyik az ereiben*. A káposzta mint nyers zöldség is szerepel a magyar közmondásokban: *egészen más káposzta* (ezt ne keverjük ide, ez más ügy); *A kecske is jól lakik, a káposzta is megmarad* (jó kompromisszum, egyik fél sem veszít a dolgon semmit); *Kecskére bízta a káposztát*. (az ellenérdekelt félre bízta a dolgot vagy ügyet). *Káposztás kertbe néz*, aki kancsal, más változatban a ravasz tekintetű embert jelöli ez a szólás: *Káposztás kertbe néz, tele van ravaszsággal*.

Annak ellenére, hogy a hússal vagy rizzsel töltött káposzta a bolgár területen is fontos ünnepi étel, illetve számos káposztás étel ismert, a bolgár anyagban csak hat, káposztát komponensként tartalmazó szólást találtunk. Kócos emberre vagy szakadt, rongyos tárgyra mondják, olyan, mint a szétrugdosott káposztafej (*като ритана зелка*), ha valaki rosz-

szat csinál, belegázol a káposztába (*изгазва зелето*), aki kifejezi érzéseit, az érzeleg, mint ökör a káposztásban (*Разнежил се, като вол в зеле.*). Lapozgatni a káposztaleveleket (*разлиствам като зелев лист*) a fülelést, hallgatózást jelenti, míg a töltött káposzta elkészítésének emlegetése valaki számára (*Ще му свия сърмите на бърза ръка./свивам сърмите на някого*), annak szigorú leszidását, leteremtését jelöli. A másik étel, amely a bolgár közmondásokban szerepel, a káposztás rétes (*зелник*) – *Аз от зеле бягам, те ми зелник предлагат* (szó szerint: *Менekülök a káposztától, ők meg káposztás rétesrel kínálnak*, vagyis azzal traktálnak, amit mindenképpen el akarok kerülni).

Nagyon gyakori zöldség a magyar és a bolgár közmondásokban a *bab/paszuly* (bolgárul: боб/фасул). Ennek oka a bab fontos szerepe főleg a szegényebb rétegek élelmezésében. A frazémákban a bab egyrészt, mint alapvető élelmiszer jelenik meg, a rá jellemző nehezebb emészthetőséggel, illetve megfigyelhetők utalások olcsóságára, értéktelenségére is: *Mindig kásán, babon az esze* (folyton az evésre gondol); *Túrós lepény, tejes bab, de jó volna minden nap*; *Babot sem levéért főzik* (hanem, mert laktató); *Keserű babot is édessé tesz az éhség*. Aki nagyon szegény, esetleg zsupori, az *Sós babot eszik, vizet iszik rá*; arra, ami nem sokat ér, vagy nem származik haszon belőle, azt mondják: *babot/paszulyt sem ér; egy babot nem adnék érte*, illetve *paszuly se lesz belőle*. Ha komoly, veszélyes dologról van szó, megint előkerül a bab, mint viszonyítási alap: *nem babra megy a játék*. A bab fogyasztása gyomorbántalmakat okozhat, amit azonban ellensúlyoz a hasznosság, ezt a következő szólások is megőrizték: *Inkább hasacska fájjon, mint paszuly maradjon*; *Nem is paszuly, ha nem szúr*. A bab lehet az optimizmus kifejezése is: *Babot is főznek valahol, nemcsak lencsét* (lesz másképp is).

A bolgár frazeológiában is gyakoriak a babbal kapcsolatos szólások, viszont a kulináris kontextus meglehetősen ritka. Jellemzőbb a bab kis méretének kihangsúlyozása. Egyszerű dologra vagy emberre mondják, hogy olyan, mint a paszuly (*прост като фасул*), a butának annyi esze van, mint egy babszem (*има акъл колкото бобено зърно*), aki nem tud hallgatni, egy babszemet sem képes magában tartani (*и боб и уста си*

не държа/не държа ни боб), az erősen vágyakozó úgy néz, mint kakas a babszemre (гледам като петел на бобово зърно), aki pedig süket, olyan mintha babszemet dugtak volna a fülébe (сякаш с боб са ми затъкнали ушите). Szokás volt babszemekből jósolni is, amit szintén megőriztek a szólások: *като че ли на боб съм гледал* [mintha babból jósoltam volna – előre megéreztem, mi fog történni], illetve *боб хвърлям* [dobálom a babot – két jelentésben használják: 1) nem akarok valakivel találkozni, 2) jóslok bab segítségével]. Az étkezéshez a következő kifejezések kapcsolódnak: *научил се поп на джуркан боб – свършил се бобът, отучил се попът* [rászokott a pap a babpürére, elfogyott a bab, leszokott a pap – nem lehet mindig a megszokotthoz ragaszkodni]; *обичам нещо като боб на Гергьовден* [szeret valamit, mint babot Szent György napkor – vagyis utalja, ezen a napon sült bárányt szokás enni]; *яла боб* [babot evett – terhes nőre mondják]; *от едно зърне боб ядят* [egy fazékból eszik a babot – közös érdekeik vannak]. Egy és ugyanazt jelent a *боб и бобец* [bab és babocska], és fennmaradt egy „rosszkívánság” is – *Да живее от боб до череша!*, vagyis éljen a babérestől a cseresznyeérésig, amit azért nem túl hosszú idő.

A *krumpli/burgonya* a 19. sz. elejétől vált fontos élelmiszerré a magyar területen. A közmondások egyik csoportja a krumpli tárolására szolgáló zsák körül csoportosítható: *Egy krumpliért nem old meg zsákot*. (kevés haszonért nem érdemes dolgozni); *Feszit, mint a két krumpli egy zsákban*. (vagyis sehogya); *krumplit herél* (a zsák oldalán szedi ki, lopja a krumplit); *Úgy eldőll, mint egy krumpliszsák*. (tehetetlenül elvágódik a földön); illetve *hanyatt döntött/lökött krumpliszsák* (alacsony, kicsi ember). A szólások szerint a krumpli nem a magyarok kedvenc étele, valószínűleg semleges íze miatt: *Nekiszokott, mint sváb a főtt krumplinak*; *Se jó, se rossz, mint a krumpli/a krumplileves/a sült krumpli*. Értékelik viszont szaporaságát: *Szaporaj/Úgy szaporodik, mint a rakamázi krumpli*. A nyugodt, aluszékony emberre (eredetileg kotlós tyúkra) mondtak, hogy *ki-alussza a krumplit a földből*. Párhuzamot vontak az emberi orr és a krumpli formája között is: *fenn hordja a krumpliját* (vagyis

az orrát, gögösen, büszkén, lenézően viselkedik); *krumpliorrú* (nagy, kerek orra van).

A bolgár frazeológiai gyűjteményekben csak 3 frazémát találunk krumpli komponenssel. Ebből egy megtalálható a magyar anyagban is – mint egy zsák krumpli (*като чувал с картофи*), ugyanabban az értelemben. A forró krumpli (*горещ картоф*) valami rendkívül kellemetlen történést jelöl, míg az olyan, mint a krumpliföld kifejezést (*като картофена нива*) sáros, játékra alkalmatlan sportpályára használják.

A *vöröshagyma* közel azonos arányban fordul elő a két nyelv frazeológiai egységei között. A magyar anyagban olcsósága és fizikai tulajdonságai kerülnek előtérbe: *esküszik, mint a vöröshagyma /megesküszik egy vöröshagymáért* (bármire megesküszik kevés fizetségért); *Uram, büntesd meg a hagymát!* (ne engem, nem vagyok bűnös); *Mostoha siratásra vöröshagyma kell.* (segítség nélkül nem tudjuk elsiratni); *Hagymával élj!* (takarékosan élj); *vékony, mint a hagymahártya*. Humoros mondás a *Kevés (vagy), mint vöröshagymában a proletár öntudat*, amely lekicsinylést, lenézést fejez ki. Kevesebb szólást találunk a *fokhagymával*, ilyen a *Vöröshagyma, fokhagyma, az is mindjárt egy nóta.* (élelmes ember mindig tud magán segíteni), az *Orrod tőle fokhagymás!*, ami csúfolódást fejez ki (abból ugyan nem kapsz, nem neked való); a *Fokhagyma legyen a boldogsága.* (legyen mindig szegény, boldogtalan); a *fokhagymát evett* (kevély, beképzelt személy), illetve a *fokhagymásan lép* (büszke).

A bolgár szólásokban is megfigyelhető utalás a hagyma csípősségére: *ни лук ял, ни лук мирисал* [se nem evett, se nem szagolt hagymát – ártatlannak tettei magát]; *гази бос из лука* [mezítláb jár a hagyma közt – helytelen dolgot cselekszik]; *кълям му лук на главата /трия лук на носа му* [hagymát vág a feje felett; hagymát dörgöl az orra alá – leszid valakit]; *лук нося* [hagymát viszek – egyértelműek a szándékaim]. A hagyma értéktelenségével kapcsolatos: *За лукова глава ли ми е?* [Egy hagymáért kell ez nekem? – egyáltalán nem hiányzik nekem], illetve *За лукова глава ли съм?* [Mi vagyok én – hagymafej? – nem ezt érdemlem]. A főzéshez kapcsolódik a megalapozatlan várakozást kifejező *Рибата в реката, те ѝ режат!*

пържат лука. [A hal még a folyóban, de ők már vágják/pirítják a hagymát].

A *fokhagyma* két bolgár frazémában fordul elő, amelyek a zöldség csípős, illetve betegségűző jellemzőit emelik ki: *Чесън ъ очите ми*. [fokhagyma a szemedbe – bár ne látnál semmit] és *Да му покачи чесън за уроки*. [tűzzünk fel rá fokhagymát igézés ellen: arra mondják, amikor valaki tőle szokatlan dolgot visz végbe].

A *gombával* kapcsolatos szólásokat a magyarban két téma köré lehet csoportosítani. Az egyik a gombák gyors növekedése, szaporodása – *gomba módra nő; gombamód szaporodik; nő / szapora / szaporodik / terem, mint eső után a gomba* (valami gyorsan terjed, szaporodik), a másik pedig a mérgező tulajdonság: *mérges, mint a gomba; bolondgombát evett* (bolond, örült) és *Nem ettem gombát/bolondgombát!* (nem ment el az eszem). A bolgár frazémák nagy része azonos tematikát ölel fel: *изникват като гъби* [kinőnek, mint a gomba]; *като култивирана гъба* [mint a termesztett gomba]; *Никнат като гъби след дъжд*. [nőnek, mint a gombák eső után]; *расте като гъбка* [nő, mint egy gombácska – kislányra mondják]. A mérgező jelleg nem tükröződik a bolgár szólásokban, a gomba viszont megjelenik emberi fogyasztásra nem alkalmas növényként: *гъби и коприва ям* [gombát és csalánt eszem – nagyon rosszul megy a sorom]. Rendetlen, koszos háziasszonyra mondják, hogy csiperke nő az ajtaja mögött (*Зад вратата ѝ печурки никнат.*), a nagyon egyszerű dologra pedig, hogy egyszerű, mint a gombamag/ gombaleves (*прост като гъбено семе / като гъбена чорба*).

Az *uborka* olyan zöldség, amit nyersen vagy savanyítva fogyasztunk, viszont nincs nagy tápértéke, ami a közmondásokban is tükröződik: *Az ő agyveleje sem uborka*. (nem ostoba ember); *Beéri egy uborkával*. (szerény, nincs szüksége sokra); *Eszi, mint tót a savanyú uborkát*. Ha valaki nagyon csalódott, olyan a képe, mint a savanyú uborka, a nagy, bibircsókos orrot pedig *uborkaorrnak* nevezik. A magyar anyagban azonban az uborka komponense átvitt értelmű szókapcsolatoknak is, mint az *uborkafa* (ami nem létezik) és az *uborkaszegon*: *Felkapaszkodott/felhágot/felmászott az uborkafára* – jelentése: „alacsony sor-

ból, beosztásból különösebb érdem v. képesség nélkül magas rangra, jó anyagi helyzetbe jut, s ott rátarti módon viselkedik” (BÁRDOSI 2012); *Leesett az uborkafáról, mint tótok királya a fehér kancáról. Leesik/lepottyan az uborkafáról* (kiesik a privilegizáltak köréből; kiteszik a jól fizető állásából); *Nem sokat lát, ki az uborkafára hág* (aki magas pozíciót kap, már nem törődik a többiek bajával). Az *uborkaszezon* kifejezést általában az unalmas, nyári időszakra használjuk, amikor nem történik semmi érdemleges.

A bolgár anyagban az uborka olyan szókapcsolatok része, amelyek kioktatást, butaságot, átverést fejeznek ki: *Краставици на търкалета* [karikára vágott uborka – butaság, képtelenség]; *Не ми продавай краставици* [ne próbálj meg nekem uborkát eladni – ne próbálj meg átverni]; *На бахчеванджия/краставичар краставици продава* [kertésznek próbál uborkát eladni – kioktatja a tapasztaltabb embert, akinek erre nincs szüksége]; *Нарязвам като горчица/кисела краставица* [felaprítom, mint a keserű/savanyú uborkát – élesen összeszid, kioktat valakit]; *Цъфвам като краставица* [kivirágzott, mint az uborka – nincs jól, rosszul megy a sora].

A *paprika* legfőbb tulajdonságai között a csípőssége és a piros színe kap erősebb hangsúlyt a mind a magyar, mind a bolgár szólásokban: *vörös/piros mint a paprika* (valami nagyon piros vagy valaki elpirul a szégyentől, haragtól); *paprikapiros lett a szégyentől*; *erős, mint a paprika*; *paprikás/puskaporos hangulatban van/paprikás a kedve* (ingerlékeny, kötekedő, bosszús); *fel-paprikázódott* (felidegesítette magát). Az *Elmehetsz Igricibe paprikáért*. szólás eredeti értelme ismeretlen, de valószínűleg tréfás elküldést jelent. A bolgár anyagban a paprika – irodalmi neve *чушка*, inkább népi nevén – *пипер/пиперка* – szerepel. Találunk kifejezéseket a csípősséggel, színnel, mérettel: *Лют като арнаутска чушка/Лют като като пипер* [csípős mint a (az albán) paprika]; *На кучето лаенето, на пипера лютината и на човека добрината се тачат*. [A kutytát az ugatásért, a paprikát a csípősségért, az embert a jóságáért tisztelik.]; *почервенял като пиперка* [kivörösödött mint a paprika]; *Малък като пиперка* [kicsi, mint a paprika (de ravasz) – itt a bolgár kicsi, csípős paprikáról van szó]. A „minden lében kanál” egyik bolgár változa-

ta is a paprikával kapcsolatos: *На всяко гърне и пипер* [minden fazékban paprika]. Ha valami aránytalanul megdrágul, azt mondják: *поскъпнал като пипер в нов дюген* [Megdrágult, mint paprika az új boltban.]. A finom dolgokért össze kell piszkítani, vizezni magunkat – *Мокрите гащи ядят риба, а сухите – пиперки*. [Akinek vizes a gatyája, halat eszik, akinek száraz – paprikát.]

A *petrezselyem* fontos fűszernövény, amelyhez mély átvitt értelmezés is csatlakozik mind két nyelv közmondásai-ban. A magyarban azt mondják: *Illik rá, mint petrezselyem a levesre*. (vagyis nagyon illik), illetve az a lány, akit nem kérnek fel táncolni, az *petrezselymet áru*. A bolgár anyagban is csak 3 közmondást találtunk petrezselyem komponenssel (bolgárul *магданоз/мерудия*). A minden lében kanál változata: *На всяка манджа мерудия* [minden ételben petrezselyem]; a lassan, alig dolgozó emberre mondják: *Бърза като таралеж за мерудия*. [siet, mint sündisznó a petrezselyemhez], a rejtőzködőre pedig, hogy lapul, mint nyúl a petrezselyemben (*Снотайва се като заек в магданоз*).

A *reték* esetében a hangsúly puffasztó hatására, illetve a földben való természetzésére esik: *Aki retket eszik, kétfelől hurutol*. (megterheli az emésztést); *A reték reggel méreg, délben éték, este orvosság*. (étkezési jó tanács kifejezése, mikor jó retket enni); *Karcsú, mint a reték*. (vastag, nem éppen vékony). Akinek nagyon koszos a keze, térdé, azt mondják: *a reték is megteremne/kikelne a kezén/a térdén*; arra, ami rossz, pedig azt, hogy *Vesztett volna reték a fekete földben*. (pusztuljon). A bolgár közmondásokban találkozunk az egyen retket kifejezéssel (*ряна да яде* – jelentés: összehasonlításban alulmarad, semmi hozzá képest). A reték vetésének említése sem éppen pozitív: *Сея на корема му ряна*. [retket vetek a hasára – kicsinyes vagyok, felesleges részleteket kérek számon]; *Да ти сеят ряна на огнището!* [Vessenek retket a tűzhelyedben! – rosszkívánság, haljon meg, pusztuljon az otthona]. Kiscicának retket adni nem való – *на коте ряна* [mint kiscicának a reték]; illetve jól él az, aki olyan, mint reték a szemétdombon (*като ряна на бунище* – magyar megfelelője „mint hal a vízben”).

Összefoglalás

A tanulmány áttekintette a zöldség komponenst tartalmazó magyar és bolgár szólásokat és közmondásokat. Az összevetés célja a leíró elemzésen túl az ekvivalenciák és az esetleges kertészeti kapcsolatok feltárása volt. A magyar anyagból mintegy 107 szólást elemeztünk, viszont feltűnő volt, hogy a szólások 60%-a a 19. századi gyűjteményből került elő (MARGALITS 1897), és eredeti, pontos jelentésük sok esetben nem volt feltárható. A bolgár anyagban ennél kevesebb, 75 közmondás szerepelt ebben a témakörben, amelyek között voltak régebbiek is, de nagyobb részük a 20. század második felében megjelent gyűjteményekből származik.

A két nyelv szólásai és közmondásai között alig találtunk pontos ekvivalenseket, ilyen pl. *az erős mint a paprika* – *лют като пиперка*; *nő mint a gomba* – *никнат като гъби*; *mint egy zsák krumplic* – *като чувал с картофи*; *egy tál lencséért* – *за паница лещица*. A közismert kertészeti kapcsolatok ellenére nem fedezhető fel ezek hatása a frazeológiára – pl. a bolgárkertészek által bevezetett padlizsánnal nem találunk közmondást a magyar anyagban.

A elvégzett vizsgálat újra rámutatott a frazémák folyamatos változására, egyrészt változik a jelentés, alkalmazkodva az új beszédhelyzetekhez, illetve folyamatosan kikopnak a régi szólások, közmondások és megjelennek újak – ezért feltehető, hogy a szólások nagyon kis része képezheti ténylegesen a mindenkori közös szókincs részét.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁRDOSI Vilmos, 2003: *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta.
- - 2012: *Magyar szólások, közmondások adatbázisa*. Budapest: Tinta Kiadó. www.tankonyvtar.hu/...Magyar_szolasok_kozmondasok.../Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa.pdf
- DUDÁS Mária, 2016: Nemzeti sztereotípiák a magyar és bolgár frazeológiában. *Frazeológia. Az emberi világkép tükrözője*. Budapest: Tinta Kiadó, 55-60.
- MARGALITS Ede, 1897: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- O. NAGY Gábor, 1985: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- T. LITOVKINA Anna, 2005: *Magyar közmondástár*. Budapest: Tinta Kiadó.
- АНКОВА-НИЧЕВА Кети, 1993: *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: Унив. издателство „Св. Климент Охридски“.
- Български фрази и изрази. Справочник на използвани фрази и фразеологизми. <http://frazite.com/frazi-%D0%B2-2.html>
- НИЧЕВА Кети, СПАСОВА-МИХАЙЛОВА Сийка, ЧОЛАКОВА Кристилина, 1974-75. *Фразеологичен речник на българския език*. т. 1-2. София: БАН.